

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI
X. SULAYMONOVA NOMIDAGI RESPUBLIKA SUD EKSPERTIZA
MARKAZI
SUD-EKSPERTLIK ILMIY-TADQIQOT INSTITUTI**

**O‘ZARO SO‘ZLASHUV VA IJTIMOIIY TARMOQLARDAGI
MULOQOT JARAYONLARIDA ISHLATILADIGAN HAQORAT
VA KAMSITUVCHI SO‘ZLAR HAMDA ULARNING
OQIBATLARI**

(Fuqarolar uchun amaliy qo‘llanma)

Toshkent-2025

O‘zaro so‘zlashuv va ijtimoiy tarmoqlardagi muloqot jarayonlarida ishlatiladigan haqorat va kamsituvchi so‘zlar hamda ularning oqibatlari yuzasidan qo‘llanma – Toshkent. 2025 –17 bet.

Tuzuvchilar:

N.Nishanova

Adliya vazirligi huzuridagi X.
Sulaymonova nomidagi Respublika
sud ekspertiza markazining Sud
lingvistik psixologik laboratoriyasi
mudiri;

KIRISH

Mamlakatimizda sud-huquq tizimini yanada takomillashtirish, sud-ekspertlik faoliyati samaradorligini oshirish, ushbu sohani zamonaviy, yuqori aniqlikdagi tahlil vositalari bilan jihozlash orqali odil sudlovni ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, jamoat tartibini saqlash, shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktikasi bo'yicha respublikada yaxlit huquqiy tizim yaratilgan bo'lib, unda sud ekspertiza muassasalari muhim o'rin egallaydi.

Mazkur sohani yanada rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2021-yil 5-iyulda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida sud-ekspertlik tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6256-son Farmon alohida o'ringa ega.

Mazkur Farmonga muvofiq, davlat va nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlariga shartnoma asosida, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlariga muvofiq sud-ekspertiza tadqiqotlarini o'tkazish huquqi berildi.

Hozirgi kunda axborot texnologiyalarining tez sur'atlarda rivojlanishi natijasida odamlar orasidagi muloqot shakli ham tubdan o'zgarib bormoqda. Endilikda ko'pchilik kundalik suhbatlarni internet, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar orqali olib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlar odamlar o'rtasida tezkor, qulay va erkin muloqot imkonini yaratgani holda, ayrim hollarda bu erkinlik noto'g'ri maqsadlarda ham qo'llanilmoqda. Jumladan, haqoratli so'zlar, kamsitish, tahqirlovchi fikrlar ijtimoiy tarmoqlarda keng tarqalmoqda. Bunday so'zlarning ishlatilishi faqat alohida shaxslarga emas, balki butun jamiyat ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur qo'llanma bevosita jismoniy va yuridik shaxslarga tavsiya va tushunchalar berishga qaratilgan bo'lib, o'zaro so'zlashuv va ijtimoiy tarmoqlardagi muloqot jarayonlarida ishlatiladigan haqorat va kamsituvchi so'zlar hamda ularning oqibatlari yuzasidan ma'lumotlar keltirilgan.

1. Ijtimoiy tarmoqlardagi muloqot jarayonlari

XXI asr axborot texnologiyalari asri deb bejizga atalmaydi. Rivojlanayotgan raqamli dunyoda insonlar orasidagi muloqot shakli tubdan o'zgardi. Avvallari insonlar yuzma-yuz uchrashib, suhbatlashgan bo'lsa, hozirda bu jarayonning katta qismi ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshmoqda. Facebook, Instagram, Telegram, X (sobiq Twitter), TikTok kabi platformalar nafaqat axborot almashish balki shaxsiy va guruhli muloqot vositalariga aylangan.

Shu bilan birga, bu tarmoqlardagi muloqotning ijobiy va salbiy jihatlari ham mavjud. Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlardagi muloqot jarayonlari, ularning o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy va psixologik ta'siri, shuningdek, axloqiy va madaniy muammolari haqida so'z yuritiladi. Ijtimoiy tarmoqlarda muloqot asosan yozma ko'rinishda olib boriladi. Bu — xabarlar, izohlar, layklar (yoqdi belgisi), repostlar (qayta ulashish) orqali amalga oshadi. Shu bilan birga, videomuloqot, ovozli xabarlar, jonli efirlar kabi imkoniyatlar ham jadal rivojlanmoqda. Ushbu vositalar muloqotni yanada jonli, interaktiv va qulay qiladi.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda guruhli suhbatlar, forumlar, savol-javoblar ham mashhur bo'lib, bu orqali odamlar o'zaro fikr almashadilar, bahs yuritadilar, yangiliklardan xabardor bo'ladilar. Lekin shuni unutmaslik kerakki, internetdagi muloqotda yuz ifodasi, ohang, tana harakati kabi neverbal belgilar yo'qligi sababli, ko'p hollarda noto'g'ri tushunish holatlari kelib chiqishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlar insonlar orasidagi masofani yo'qqa chiqardi. Bugun bir kishi dunyoning istalgan nuqtasidagi tanishi, do'sti, qarindoshi bilan bir necha

soniya ichida bog‘lanishi mumkin. Bu aloqa tezligi, vaqt va xarajat jihatdan juda qulay hisoblanadi.

Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlar orqali ilmiy, madaniy, siyosiy va iqtisodiy ma’lumotlar tez tarqalmoqda. Ta’lim sohasida ijtimoiy tarmoqlarning ahamiyati ortib bormoqda — onlayn kurslar, vebinarlar, fan guruhlar orqali yoshlar bilim olmoqda, tajriba almashyapti. Ijodkorlar, tadbirkorlar va yosh mutaxassislar ijtimoiy tarmoqlar orqali o‘z ishlarini reklama qilmoqda, auditoriya topmoqda.

Biroq, bu muloqot shakli bilan bog‘liq bir qancha muammolar mavjud. Eng avvalo, anonimlik muammosi. Foydalanuvchilar ko‘pincha o‘z shaxsini yashirib, soxta profil orqali muloqot qiladi. Bu esa haqoratli, kamsituvchi va tahdidli so‘zlarning ko‘payishiga olib keladi. Ayniqsa, yoshlar, o‘smirlar ijtimoiy tarmoqlarda **“cyberbullying”** — ya’ni onlayn ta’qib qurboniga aylanishi mumkin. Bu esa ularning ruhiy salomatligiga jiddiy zarar yetkazadi.

Bundan tashqari, vaqtni behuda sarflash, yolg‘on ma’lumotlar tarqalishi, boshqa foydalanuvchilarga nisbatan hasad, qiyoslash va noto‘g‘ri psixologik holatlarning yuzaga kelishi ham ijtimoiy tarmoqlarda muloqotning salbiy jihatlaridandir.

Har qanday muloqotda madaniyat va axloqiy mezonlar muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda bu me’yorlarga amal qilish zarur. Har bir inson boshqalarning shaxsiy fikri, e’tiqodi, millati, jinsi yoki ko‘rinishidan qat’i nazar, hurmat bilan muloqot qilishi lozim. Afsuski, ayrim hollarda haqorat, tuhmat, so‘kinish, kamsitish kabi holatlar kuzatilmoqda. Bu esa jamiyatda nafrat kayfiyatini kuchaytiradi.

Shu boisdan maktab va oliy ta’lim muassasalarida axborot madaniyatini o‘rgatish, ijtimoiy tarmoqlarda muloqot odoblarini shakllantirish dolzarb masalalardan biridir. Platformalar o‘zlarining siyosatlari orqali bu kabi xatti-harakatlarga qarshi kurashmoqda, ammo foydalanuvchilar ongini o‘zgartirmasdan, bu yetarli bo‘lmaydi.

Ijtimoiy tarmoqlarda sog‘lom muloqot yaratish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim:

- Axborot madaniyatini o‘rgatish va yoshlarni tarbiyalash.
- Hurmat va bag‘rikenglik tamoyillariga asoslangan muloqotga o‘rgatish.
- Ijtimoiy tarmoqlarning xavfsiz foydalanish qoidalarini joriy etish.
- Haqoratli va salbiy kontentga qarshi platformalarda kuchli filtr va nazorat mexanizmlarini yaratish.

Ijtimoiy tarmoqlarda muloqot bugungi jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylangan. Bu platformalar insonlar o‘rtasidagi aloqani kuchaytiribgina qolmay, axborot almashinuvini osonlashtiradi, ta’lim, biznes va ijod sohalarida katta imkoniyatlar yaratadi. Biroq, bu muloqot madaniyatli, axloqiy me’yorlarga rioya qilingan holda olib borilmasa, uning salbiy oqibatlari katta bo‘lishi mumkin. Shuning uchun har bir foydalanuvchi ijtimoiy tarmoqlarda muloqot madaniyatiga amal qilishi, boshqalarning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilishi lozim. Faqat shundagina biz sog‘lom, madaniyatli, ijobiy virtual muhitni shakllantira olamiz.

2.O‘zaro so‘zlashuv jarayonlaridagi haqorat va kamsituvchi so‘zlarni ishlatish oqibatlari.

Haqorat - bu insonning sha'ni, qadr-qimmatini va o'ziga tajovuzkor, uni kamsituvchi so'z yoki harakatdir. Kamsitish esa insonni uning jinsi, millati, dini, irqi, tashkilot ko'rinishi, nogironligi yoki boshqa belgilariga ko'ra bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlarda bu kabi so‘zlar ko‘pincha hisobga olinadi:

Ijtimoiy tarmoqlarda bu kabi so‘zlar ko‘pincha hisobga olinadi:

- **Milliy, diniy yoki irqiy asosda kamsitish**
- **Gender va tashkilot ko‘rinishga nisbatan kamsituvchi fikrlar**
- **Masxara qilish, laqaba qo‘yish, mem va videolar orqali haqoratlash**

• So'kinish, qo'pol gaplar va oziqlar

Turli shaxslarning o'zaro faoliyat ehtiyojlaridan yoki kutilmagan hollardagi to'qnashuvlari natijasida kelib chiqadigan bog'lanishlar jarayonida so'zlashuv, ya'ni o'zaro fikr almashinuv holati yuz beradi.

Shaxslarning o'zaro munosabatida insonlar o'rtasidagi aloqalar va ularning bir-birlariga bo'lgan hurmat, ahamiyat va mo'tadil munosabatlari belgilari namoyon bo'ladi.

Bugungi kundagi barcha jarayonlarning jadal rivojlanib borishi shaxslarning o'zaro so'zlashuv olib borishi tartibiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Dastlab xat, yozishma yoki shunchaki oddiy og'zaki so'zlashuv jarayonida shaxslar o'zaro fikr almashinuvlarida o'ta emotsional, ziddiyatli vaziyatlardagina shaxslar bir-biriga nisbatan o'zaro kamsitilishi mumkin bo'lgan yoki haqoratlovchi nutq birliklari ifodalanish holatlari qayd etilgan.

Shaxsni haqorat qilish — uning shaxsiy qadr-qimmatini kamsitish orqali tahqirlovchi holatdir. Bu, odatda, o'z fikri va xulq-atvoriga munosabat bildirganda, shaxsga nisbatan yomon so'zlar aytib xo'rlash orqali amalga oshiriladi. Ma'naviy haqorat — shaxsning do'stlari, oila a'zolari yoki hamkasblari orasida uni haqorat qilish, uning yomonligini, qobiliyatsizligini yoki xato qilishini qat'iy shaklda ta'riflash. Jismoniy haqorat — shaxsning tashqi ko'rinishini yoki shaxsiy xususiyatlarini haqoratlash.

Shaxsning insoniy qadr-qimmatini inkor qilish, uning ifodalayotgan so'zlari, hayoti yoki bajargan ishini to'g'ri tushunmaslik, uning majburiyatlarini inkor qilish, shaxsning oilasi yoki kasbiy faoliyatiga nisbatan ayblar qo'yishdir. Misol uchun,

insonning shaxsiy hayotiga hujum qilish, uning oilasi yoki shaxsiy munosabatlarini to'g'ridan to'g'ri muhokamaga qo'yish va shu xatti-harakat amalga oshirilish.

Mazkur holatlar bo'yicha ayrim misollarni ko'rib chiqish mumkin, murojaatchi "A" nomli shaxsning ichki ishlar organlariga "D" nomli qo'shnisi uni muntazam kamsitib kelayotgani yuzasidan ariza bilan murojaat qilgan. Ushbu ish bo'yicha sud lingvistika ekspertizasi tayinlangan. Tadqiqotlar o'tkazilishi uchun ekspertlarga doimiy turar joyda yuritilayotgan telegramm messendjeridagi yozishmalarning skrinshot tasvirlari taqdim etilgan. Tadqiqotlar o'tkazilish jarayonida qiziq holat aniqlandi. Ya'ni murojaatchi aslida "D" nomli qo'shnisiga uning shaxsi, qadr-qimmatini kamsitishi mumkin bo'lgan murojaatlar bilan turli qochiriq so'zlar, jumlar bilan murojaat chilib kelgan. Buning natijasida "A" nomli murojaatchining "D" nomli qo'shnisiga "sen kimsan, odammisan" kabi savol mazmunidagi so'zlari yo'llanishi oqibatida qo'shnisi "sen kimsan, mahluqmisan" ko'rinishidagi "A" nomli murojaatchining xatti-harakatiga nisbatan shaxsiy, salbiy mazmundagi kamsituvchi fikrlar ifodalangani va mazkur yozishma matnlarida nafaqat "D" nomli shaxsning balki "A" nomli murojaatchining ham "D" nomli qo'shnisiga nisbatan yo'llagan "sen kimsan, odammisan" ko'rinishidagi shaxs qadr-qimmatini pasaytirish orqali kamsitishi mumkin bo'lgan holat mavjudligi aniqlangan.

Shuningdek, Sirdaryo viloyatining B tumanida yashovchi "K" nomli shaxsning firmasi mavjud bo'lib uning faoliyatidan norozi bo'lgan "T" nomli shaxs ijtimoiy tarmoqning instagram sahifasida mazkur "K" nomli shaxsning firmasi faoliyati haqida "ushbu firma nima bilan shug'allanishini hech kim tushunmaydi, ..shuncha yer maydoni egallab olgan, ishyoqmaslar, noinsoflar.." ko'rinishidagi jumlar qo'llanilib "T" nomli shaxsning shaxsiy, salbiy munosabatini ifodalash orqali "K" nomli shaxsning faoliyatiga nisbatan noroziligi aks ettirgan, kamsitib, haqoratlovchi holat aniqlangan.

Ijtimoiy tarmoqlarda bu ishlarning ko'payish sabablari

1. **Anonimlik** – samaralilar ko'pincha soxta akkauntlar orqali o'zini tanitmasdan gapiradi.
2. **Axloqiy nazoratning yetishmasligi** – Onlayn muhitda axloqiy xizmat va madaniyatga rioya qilish kam e'tibor qaratiladi.
3. **Tanqidni tanqidga qabul qilishga noto'g'ri** javob choralari keng tarqalgan.
4. **Shaxsiy adovat va rashk** – Ijtimoiy tarmoqlarda ba'zan hasad yoki shaxsiy dushmanlik tufayli haqoratli muloqot keladi.

Glaborallashuv jarayonlarida fan, texnika, internet texnologiyalar tezlikda kundan kun o'zgarib, ko'lami kengayib borayotgan davrda shaxslarning o'zaro munosabatlari o'zaro sha'ni, qadri va qimmatini saqlagan holda, inson huquqlarini buzmasdan, uning qadr-qimmatini pastga tushirish holatlariga yo'l qo'ymasdan shaxsiyatiga tegmaydigan xatti-harakatlar yordamida olib borilishi jamiyatda insonlarning xulq-atvorini, odamlarning ijtimoiy hayoti o'zaro hurmat va qadrlash bilan muomala qilishlari zaruratini belgilab beradi. Inosn o'z tafakkuri va aqliy salohiyati bilan boshqa tirik jonivorlandan farqlangani kabi O'zbekiston Respublikai Konstitutsiyasida belgilanganidek insonlarning sha'ni va qadr-qimmatini daxlsizdir.

3.Shaxslararo muloqotning psixologik asoslari

Shaxsning jamiyat bilan o'zaro integratsiyasi va ijtimoylashuvi xar bir davrda eng muhim psixologik muammolardan biri sanalgan. Shaxs ijtimoylashuvi muammosini tahlil etish shuni ko'rsatadiki bu jarayonning asosiy omillaridan biri muloqotdir. Muloqot asosida shaxs eng muhim ehtiyojlarini amalga oshiribgia qolmay balki, tajriba va ma'lumotlarga ham ega bo'ladi. Muloqot odamlar amalga oshiradigan faoliyatlar ichida etakchi o'rinni egallab, u insondagi eng muhim ehtiyojni — jamiyatda

yashash va o'zini shaxs deb hisoblash bilan bog'liq ehtiyojini qondiradi. Shuning uchun ham uning har bir inson uchun ahamiyati kattadir.

Muloqot - odamlarning birgalikdagi faoliyatlari ehtiyojlaridan kelib chiqadigan turli faolliklari mobaynida bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarga kirishish jarayonidir. Ya'ni, har bir shaxsning jamiyatda bajaradigan faoliyatlari (mehnat, o'qish, o'yin, ijod qilish va boshqalar) o'zaro munosabat va o'zaro ta'sir shakllarini o'z ichiga oladi. Chunki har qanday ish odamlarning bir-birlari bilan til topishishni, bir-birlariga turli xil ma'lumotlarni uzatishni, fikrlar almashinuvi kabi murakkab hamkorlikni talab qiladi. Shuning uchun ham har bir shaxsning jamiyatda tutgan o'rni, ishlarining muvaffaqiyati, obro'si uning muloqotga kirisha olish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir.

Bir qarashda osongina tuyulgan shaxslararo muloqot aslida juda murakkab jarayon bo'lib, unga odam hayoti mobaynida o'rganib boradi. Muloqotning psixologik jihatdan murakkab ekanligi haqida B.F.Parigin shunday yozadi: **«Muloqot shunchalik ko'p qirrali jarayonki, unga bir vaqtning o'zida quyidagilar kiradi:**

a) individlarning o'zaro ta'sir jarayoni;

b) individlar o'rtasidagi axborot almashinuvi jarayoni;

v) bir shaxsning boshqa shaxsga munosabati jarayoni;

g) bir kishining boshqalarga ta'sir ko'rsatish jarayoni;

d) bir-birlariga hamdardlik bildirish imkoniyati;

e) shaxslarning bir-birlarini tushunishi jarayoni».

Aslida har bir insonning ijtimoiy tajribasi, uning insoniy qiyofasi, fazilatlari, xattoki, nuqsonlari ham muloqot jarayonlarining mahsulidir. Jamiyatdan ajralgan, muloqotda bo'lish imkoniyatidan mahrum bo'lgan odam o'zida individ sifatlarini saqlab qolishi mumkin, lekin u shaxs bo'lolmaydi. Shuning uchun muloqotning shaxs taraqqiyotidagi ahamiyatini tasavvur qilish uchun uning funktsiyalarini tahlil qilamiz.

Muloqotning eng elementar funksiyasi:

➤ suhbatdoshlarning o'zaro bir- birini tushunishlarini ta'minlash;
➤ ijtimoiy tajribaga asos solish;
➤ odamni u yoki bu faoliyatga hozirlashdi, ruhlantirish;

Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki izolyasiya, ya'ni odamni yolg'izlatib qo'yishning uning ruhiyatiga ta'siri, uzoq vaqt termokamerada bo'lgan odamda idrok, tafakkur, xotira, hissiy xolatlarning buzilishi qayd etilgan. Lekin ataylab emas, taqdir taqozosi bilan yolg'izlikka mahkum etilgan odamlarning maqsadli faoliyatlar bilan o'zlarini band etishlari u qadar katta salbiy o'zgarishlarga olib kelmasligini ham olimlar o'rganishgan. Lekin baribir har qanday yolg'izlik va muloqotning etishmasligi odamda muvozanatsizlik, hissiyotga beriluvchanlik, xadiksirash, xavotirlanish, o'ziga ishonchsizlik, qayg'u, tashvish hislarini keltirib chiqaradi. Shunisi qiziqki, yolg'izlikka mahkum bo'lganlar ma'lum vaqt o'tgach ovoz chiqarib, gapira boshlasharkan. Bu avval biror ko'rgan yoki his qilayotgan narsasi xususidagi gaplar bo'lsa, keyinchalik nimagadir qarab gapiraverish ehtiyoji paydo bo'lar ekan. Masalan, bir M.Sifr degan olim ilmiy maqsadlarini amalga oshirish uchun 63 kun g'or ichida yashagan ekan. Uning keyinchalik yozishicha, bir necha kun o'tgach, u turgan erda bir o'rgimchakni ushlab oladi va u bilan dialog boshlanadi. «Biz, deb yozadi u shu hayotsiz g'or ichidagi tanho tirik mavjudotlar edik. Men o'rgimchak bilan gaplasha boshladim, uning taqdiri uchun qayg'ura boshladim...»

Shaxsning muloqotga bo'lgan ehtiyojining to'la qondirilishi uning ish faoliyatiga ham ta'sir ko'rsatadi. Odamlar, ularning borligi, shu muhitda o'zaro gaplashish imkoniyatining mavjudligi fakti ko'pincha odamni ishlash qobiliyatini ham oshirarkan, ayniqsa, gaplashib o'tirib qilinadigan

ishlar, birgalikda yonma - yon turib bajariladigan operatsiyalarda odamlar o'z oldida turgan hamkasbiga qarab ko'proq, tezroq ishlashga kuch va qo'shimcha iroda topadi. To'g'ri, bu hamkorlikda o'sha yonidagi odam unga yoqsa, ular o'rtasida o'zaro simpatiya hissi bo'lsa, unda odam ishga «bayramga kelganday» keladigan bo'lib qoladi. Shuning uchun ham amerikalik sosiolog hamda psixolog Jon Moreno asrimiz boshidayoq ana shu omilning unumdorlikka bevosita ta'sirini o'rganib, sosiometrik texnologiyani, ya'ni so'rovnoma asosida bir - birini yoqtirgan va bir - birini inkor qiluvchilarni aniqlagan va sosiometriya metodikasiga asos solgan edi.

Muloqot jarayoni o'ziga xos ravishda murakkab bo'lib, bunda uch xil bosqich mavjud. Dastlabki bosqich — odamning o'z-o'zi bilan muloqotidir. T.Shibutani "Ijtimoiy psixologiya" darsligida: «Agar odam ozgina bo'lsa ham o'zini anglasa, demak, u o'z-o'ziga ko'rsatmalar bera oladi»— deb to'g'ri yozgan edi. Odamning o'z-o'zi bilan muloqoti aslida uning boshqalar bilan muloqotining harakterini va hajmini belgilaydi. Agar odam o'z-o'zi bilan muloqot qilishni odat qilib olib, doimo jamiyatdan o'zini chetga tortib, tortinib yursa, demak u boshqalar bilan suhbatlashishda, til topishishda jiddiy qiyinchiliklarni boshdan kechiradi, deyish mumkin. Demak boshqalar bilan muloqot— muloqotning ikkinchi bosqichidir. A. N. Leontev o'zining "Psixika taraqqiyotidan ocherklar" kitobida muloqotning uchinchi shakli—avlodlar o'rtasidagi muloqotning ahamiyati to'g'risida shunday deb yozadi: «Agar barcha katta avlod o'lib ketganida, insoniyat turi yo'q bo'lib ketmasdi, lekin jamiyatning taraqqiyoti ancha orqaga surilibgina emas, balki yo'qolib ham ketishi mumkin edi». Haqiqatan ham, avlodlararo muloqotning borligi tufayli har bir jamiyatning o'z madaniyati, madaniy boyliklari, qadriyatlari mavjud bo'ladiki, buning ahamiyatini tushungan insoniyatning eng ilg'or vakillari uni

doimo keyingi avlodlar uchun saqlab keladilar hamda ta'lim, tarbiya va kundalik muloqot jarayonida uni avloddan-avlodga uzatadilar.

Muloqotning hayotimizdagi shakl va ko'rinishlariga kelsak uning har bir shaxsning hayotiy vaziyatlarga mos keladigan, o'sha vaziyatlardan kelib chiqadigan ko'rinishlari va turlari haqida gapirish mumkin. Lekin umumiy holda har qanday muloqot yo rasmiy yoki norasmiy tusda bo'ladi. Agar rasmiy muloqot odamlarning jamiyatda bajaradigan rasmiy vazifalari va xulq-atvor normalaridan kelib chiqsa, masalan, rahbarning o'z qo'l ostida ishlayotgan xodimlar bilan muloqoti, professorning talaba bilan muloqoti va hokazo, norasmiy muloqot — bu odamning shaxsiy munosabatlariga tayanadi va uning mazmuni o'sha suhbatdoshlarning fikr-o'ylari, niyat-maqсадlari va emosional munosabatlari bilan belgilanadi. Masalan, do'stlar suhbatdoshi, poezdda uzoq safarga chiqqan yo'lovchilar suhbatlari, tanaffus vaqtida talabalarning sport, moda, shaxsiy munosabatlar borasidagi munozaralari. Odamlarning asl tabiatlariga mos bo'lgani uchun ham norasmiy muloqot doimo odamlarning hayotida ko'proq vaqtini oladi va bunda ular charchamaydilar. Lekin shuni ta'kidlash kerakki, odamda ana shunday muloqotga ham qobiliyatlar kerak, ya'ni uning qanchalik sergapligi, ochiq ko'ngilligi, suhbatlashish yo'llarini bilish, til topishish qobiliyati, o'zgalarni tushunishi va boshqa shaxsiy sifatleri kundalik muloqotning samarasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun hamma odam ham rahbar bo'lolmaydi, ayniqsa, pedagogik ishga hamma ham qo'l uravermaydi, chunki buning uchun undan ham rasmiy, ham norasmiy muloqot texnikasidan xabardorlik talab qilinadi.

Muloqot mavzu va yo'nalishiga ko'ra, uning:

- ijtimoiy yo'naltirilgan (keng jamoatchilikka qaratilgan va jamiyat manfaatlaridan kelib chiqadigan muloqot);
- guruhdagi predmetga yo'naltirilgan (o'zaro hamkorlikdagi faoliyatni amalga oshirish mobaynidagi muloqot — mehnat, ta'lim jarayonidagi yoki konkret topshiriqni bajarish jarayonida guruh a'zolarining muloqoti);
- shaxsiy muloqot (bir shaxsning boshqa shaxs bilan o'z muammolarini ochish maqsadida o'rnatgan munosabatlari); pedagogik muloqot (pedagogik jarayonda

ishtirok etuvchilar o'rtasida amalga oshiriladigan murakkab o'zaro ta'sir jarayoni) turlari farqlanadi.

Muloqotning turi va shakllari turlichadir. Masalan, bu faoliyat bevosita «yuzma - yuz» bo'lishi yoki u yoki bu texnik vositalar (telefon, telegraf va shunga o'xshash) orqali amalga oshiriladigan; biror professional faoliyat jarayonidagi amaliy yoki do'stona bo'lishi; sub'ekt - sub'ekt tipli (dialogik, sheriklik) yoki sub'ekt - ob'ektlilik (monologik) bo'lishi mumkin.

Har bir muloqot turining o'z qonun-qoidalari, ta'sir usullari va yo'l-yo'riqlari borki, ularni bilish har bir kishining, ayniqsa odamlar bilan doimo muloqotda bo'ladiganlarning burchidir.

Shunday qilib, muloqot odamlarning jamiyatda o'zaro hamkorlikdagi faoliyatlarining ichki psixologik mexanizmini tashkil etadi. Qolaversa, hozirgi yangi demokratik munosabatlar sharoitida turli ishlab chiqarish qarorlarini yakka tartibda emas, balki kollegial - birgalikda chiqarish ehtiyoji paydo bo'lganligini hisobga olsak, odamlarning muomala madaniyati va muloqot texnikasi mehnat unumdorligi hamda samaradorlikning muhim omillaridandir.

4. HUQUQIY OQIBATLARI VA OLDINI OLISH YO'LLARI

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga ko'ra, haqorat, tuhmat, kamsitish va nafrat qo'zg'atuvchi so'zlar uchun ma'muriy yoki jinoiy javobgarlik mavjud. **Haqorat qilganlik** – shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini qasddan kamsitganlik yoki beodoblik bilan qasddan tahqirlaganlik uchun qonunchilikda ma'muriy va jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan.

Xususan, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksda haqorat qilgan shaxsga nisbatan 4 460 000 so'mdan 8 920 000 so'mgacha miqdorda jarima solinishi belgilangan.

Agar ushbu huquqbuzarlik bir yil ichida takroran sodir etilsa huquqbuzarga nisbatan jinoiy javobgarlik belgilanadi.

Jinoyat kodeksiga asosan haqorat qilgan shaxsga:

- 44 mln 600 ming so‘mgacha miqdorda jarima;
- 240 soatgacha majburiy jamoat ishlari;
- 1 yilgacha axloq tuzatish ishlari jazosi berilishi mumkin.

Haqorat qilish nashr qilish, boshqacha usulda ko‘paytirilgan matnda yoki OAV orqali amalga oshirilsa ushbu harakat to‘g‘ridan-to‘g‘ri jinoyat hisoblanadi va aybdor:

- 44 mln 600 ming so‘mdan 89 mln 200 ming so‘mgacha jarima;
- 240 soatdan 300 soatgacha majburiy jamoat ishlari;
- 1 yildan 2 yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanishi mumkin.

Agarda haqorat qilish:

- jabrlanuvchini o‘z xizmat yoki fuqarolik burchini bajarishi munosabati bilan bog‘liq holda;
- xavfli retsidivist tomonidan;
- tuhmat qilganligi uchun ilgari sudlangan shaxs tomonidan qilingan bo‘lsa:
 - 89 mln 200 ming so‘mdan 133 mln 800 ming so‘mgacha miqdorda jarima;
 - 2 yildan 3 yilgacha axloq tuzatish ishlari;
 - 1 yilgacha ozodlikni cheklash;
 - 1 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlanishi mumkin.

OLDINI OLISH YO'LLARI

- **Axborot madaniyatini hisobga olish** – Ta’lim olishda buyurtma berish-axloq qoidalarini o‘rgatish
- **Platformalar nazoratini himoya qilish** – Haqoratli kontentni avtomatik boshqarish va o‘chirish tizimlarini ishlab chiqarish kerak.
- **Foydalarning mas’uliyatini hisobga olish** – Har kim internetda ham real hayot kabi axloqiy xavf egalikka ega bo‘lishi kerak.
- **Oilaviy va pedagogik tarbiya** – Bolalar va yoshlarni mehr, hurmat va madaniy muloqotga o‘rgatish zarur.

MUNDARIJA

	KIRISH
1.	Ijtimoiy tarmoqlardagi muloqot jarayonlari
2.	O‘zaro so‘zlashuv jarayonlaridagi haqorat va kamsituvchi so‘zlarni ishlatish oqibatlari.
3.	Shaxslararo muloqotning psixologik asoslari
4.	Huquqiy oqibatlari va oldini olish yo'llari
5.	Atama va ta’riflar

Atama va ta'riflar

- **Muloqot** - Shaxslar yoki guruhlar o'rtasida axborot almashinuvi, fikr bildirish, hissiyotlar ifodasi va o'zaro tushunishga qaratilgan ijtimoiy jarayon.
- **Ijtimoiy tarmoq** - Internet orqali foydalanuvchilar o'zaro aloqa qiladigan, axborot almashadigan va kontent joylashtiradigan onlayn platforma (masalan, Facebook, Telegram, Instagram, TikTok va boshqalar).
- **Haqorat** - Boshqa shaxsning sha'ni, qadr-qimmatini yoki obro'sini qasddan kamsitish, so'z bilan tahqirlash, izzat-nafsigaga tegadigan iboralarni ishlatish.
- **Kamsitish** - Shaxs yoki guruhni millati, jinsi, dini, ijtimoiy holati, nogironligi yoki boshqa belgilar asosida past ko'rsatish, ularning huquq va erkinliklarini mensimaslik.
- **Trollik (trolling)** - Ijtimoiy tarmoqlarda ataylab mojarolar keltirib chiqarish, boshqa foydalanuvchilarni asabiylashtirish yoki kamsitish maqsadida tajovuzkor yoki provokatsion kontent joylashtirish.
- **Kiberbulling (cyberbullying)** - Internet, ijtimoiy tarmoqlar yoki boshqa raqamli vositalar orqali kishini muntazam ravishda tahqirlash, qo'rqitish yoki unga bosim o'tkazish.
- **Muloqot madaniyati** - Shaxslar o'rtasida odob-axloq me'yorlariga asoslangan, hurmatli va sog'lom tarzda fikr almashish qoidalari majmui.
- **Psixologik zo'ravonlik** - Og'zaki yoki yozma shaklda kamsitish, tahdid qilish yoki ruhiy bosim orqali odamga zarar yetkazish shakli.
- **Huquqiy javobgarlik** - Haqorat, kamsitish yoki boshqa noqonuniy harakatlar uchun qonunchilikda nazarda tutilgan jazolarga tortilish holati (jarima, ogohlantirish, ma'muriy yoki jinoiy javobgarlik).
- **Etik me'yorlar** - Jamiyat tomonidan qabul qilingan axloqiy qoidalar va odob doirasida harakat qilish prinsiplari.
- **Shaxsiyatga tegish (ad hominem)** - Muloqotda muhokama mavzusini chetlab o'tib, suhbatdoshning shaxsiy xususiyatlariga hujum qilish orqali fikrini kamsitish usuli.
- **Virtual kommunikatsiya** - Internet orqali, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar yoki elektron pochta orqali olib boriladigan yozma yoki og'zaki muloqot.
- **O'zini ifoda qilish erkinligi** Har bir shaxs o'z fikri va e'tiqodini ochiq aytishga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqi, ammo bu huquq boshqalarning sha'ni va qadr-qimmatini tahqirlash uchun asos bo'la olmaydi.
- **Netiket (netiquette)** - Internet etiketi, ya'ni onlayn muloqotda amal qilinishi kerak bo'lgan odob va axloq qoidalari majmui.
- **Raqamli madaniyat** - Texnologiyalardan to'g'ri, axloqiy va mas'uliyatli foydalanishga asoslangan zamonaviy muloqot va xulq-atvor me'yorlari.
- **Ommaviy axborot vositalari orqali zo'ravonlik** - Televizion, internet yoki boshqa media platformalarda zo'ravon, haqoratli yoki kamsituvchi kontentni namoyish etish orqali jamoatchilik ongiga salbiy ta'sir ko'rsatish.
- **Kiberetika** - Internetda axloqiy va huquqiy normalarga amal qilishga oid qoidalar va tamoyillar tizimi.

- **Soʻz erkinligi va javobgarlik** - Soʻz erkinligi — fikr bildirish huquqi; javobgarlik esa bu erkinlikdan notoʻgʻri foydalanilganda yuzaga keladigan huquqiy yoki axloqiy oqibatlardir.
- **Nozik ijtimoiy guruhlar** - Jamiyatda alohida himoya talab qiluvchi guruhlar (masalan: bolalar, ayollar, nogironlar, etnik ozchiliklar), ularni kamsitish yoki haqorat qilish ogʻir ijtimoiy oqibatlarga olib keladi.
- **Onlayn anonimlik** - Foydalanuvchining ijtimoiy tarmoqda haqiqiy shaxsini yashirgan holda muloqotda qatnashishi — bu ijobiy (xavfsizlik) va salbiy (javobsizlik, haqoratlar) oqibatlarga olib kelishi mumkin.